

А. М. Маркіна

Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна

Бог і Господь як чинники художнього світу Василя Стуса

Маркіна А. М. Бог і Господь як чинники художнього світу Василя Стуса. У статті розглянуто особливості функціональної семантики двох словообразів Бог і Господь, що займають центральне місце в релігійній картині світі і виражають поняття, ідеї та сенси, фундаментальні для християнського дискурсу. Визначено й схарактеризовано основні ідіостильові риси словообразів, взаємодію традиційного та індивідуально-авторського начал. Простежено вираження базових для художнього світу В. Стуса ідей та ціннісних сенсів.

Ключові слова: *поетична мова, словообраз, семантика, релігійна картина світу, номінації, оцінні значення, слововживання.*

Маркина А. М. Бог и Господь как факторы художественного мира Василия Стуса. В статье рассмотрены особенности функциональной семантики двух словообразов Бог и Господь, которые занимают центральное место в религиозной картине мира и выражают понятия, идеи и сences, фундаментальные для христианского дискурса. Определены и охарактеризованы основные идиостилистические черты словообразов, взаимодействие традиционного и индивидуально-авторского начал. Прослежено выражение базовых для художественного мира В. Стуса идей и ценностных сences.

Ключевые слова: *поэтический язык, словообраз, семантика, религиозная картина мира, номинации, оценочные значения, словоупотребление.*

Markina A. M. The God and the Lord as factors of artistic world of Vasyl Stys. It has been considered the characteristics of functional semantics of two wordimages the Lord and the God in the article, which have central place in and express concepts, ideas and sences, which are fundamental for a Christian discourse. It has been denoted and characterized special self-stylistic roughs of wordimages, interacting traditional and author's individual basis. It has been deduced express basics ideas and sences for artistic world of V. Stus.

Key words: *poetic language, wordimage, semantics, religion picture of the world, nominations, estimation meanings, word usage.*

Мовознавці неодноразово зверталися до вивчення різних питань, що стосуються складу поетичного словника та символіки В. Стуса [5; 6; 8], особливостей метафорики та епітетики [4; 1], синтаксичної організації віршів письменника [2; 3] тощо. Однак релігійна лексика як засіб художньої концептуалізації світу та спосіб вираження базових для поетичної практики В. Стуса сенсів та художніх ідей ще не була предметом спеціального аналізу. Цим і зумовлена актуальність означеної теми. У контексті сучасного розуміння В. Стуса, що сформувались на сьогодні у вітчизняному літературознавстві та мовознавстві, видається важливим звернутися до питання про функціональне навантаження двох стрижневих для релігійної лексики та символіки словообразів — Господь і Бог. Поширеність в українському лінгвокультурному просторі прецедентних текстів значною мірою визначають і спрямовують особливості індивідуально-авторського використання релігійних символів та образів взагалі, аналізованих зокрема.

У релігійних дискурсах асоціативно-сміслові навантаження Бога і Господа характеризується високим ступенем стереотипності, стійкості. Значною мірою це впливає на способи та прийоми їх індивідуально-авторського використання. У зв'язку зі сказаним виникає необхідність з'ясувати деякі головні параметри функціонально-семантичних особливостей цих назв в національній семіосфері.

В українській лінгвокультурній традиції тісно переплітається і взаємодіє семантика двох номенів — Господь і Бог. На перший погляд, вони не лише тотожні своїм значенням, а й функціонально. Бог — першооснова реальності, верховна надприродна сутність, яка обдарована вищим розумом, абсолютною досконалістю і всемогутністю, є творцем світу і причиною всього, що в ньому відбувається. Передбачає неосяжну віру і виступає як об'єкт культу [7]. Господь (Господар, Пан) — звертання до Бога в українській мові, відображає статус Бога, як носія влади над життям і смертю, і особисто над людиною [7].

В українських фразеологізмах вони часто взаємозамінюються. Наприклад: *може Господь [Бог] милосердний не все лихо роздасть, ще останецця; Бог [Господь] з вами; Госпідь [Бог] з тобою, що се ти! нехай Бог [Господь] скарає того, хто довів до того.* Утім більш широкі контексти свідчать про інше: окрім спільних ознак, Господь і Бог відрізняються певними функціональними відмінностями, що зумовлює неможливість їх субституції, наприклад у виразах: *не так Бог, як лихі люде; кого Бог хоче покарати, то перше розум відійме; Господь не вгодить, не то щоб одно другому вгодило; хай вас Господь підержить на сім світі*, що, на наш погляд, свідчить про деякі приховані, зовнішньо не виражені відмінності емоційно-експресивного інтонування цих словообразів.

В українській народній словесності тексти малих жанрово-композиційних форм виражають широке поле ідей та смислів, що репрезентують Бога/Господа як дарителя: *Бог дасть — най бог дасть; Боже вас благослови — и батькови, и материни молитви; захисника, помічника: кинь мене, Боже, де мене не треба; Господи, злізь та подивися; милуючого й караючого: хай Бог милує; боронь Боже; карай, Боже, тім довіку кожного нехай Господь скарає того, хто довів до того, раз по раз акцентуються побажання і прохання до Бога/Господа: хай вас Господь підержить на сім світі; пошли ім, Боже, многа літа. — ...на світі пожить!; незбагненність його волі: сильного руку Бог один судить; сам Бог людям не вгодить; Господь не вгодить, не то щоб одно другому вгодило.*

У релігійній картині світу Господь і Бог для свідомості мирянина постають як особливі об'єкти комунікації, що окреслюють вектор небо-земля. Господь/Бог є центром внутрішнього життя людини, до якого вона повсякчас звертається зі своїми запитаннями, мольбами, проханнями, побажаннями, прагнучи знайти відповіді на питання, що хвилюють особистість. Ця особливість стосується і художньої мовної особистості. Звернімо особливу увагу на здавалось би чисто формальний складник поетичної мовної практики В. Стуса: використання номінації Господь як звертання. «Тугий небокрай, погорбатілий з люті/ гірких дорікань. / О піддайся покуті/ самотності (**Господи**, дай мені жить!)» («Гойдається вечора зламана віть»); «**Господи**, гніву пречистого/ прошу — не май зле./ Де не стоятиму — вистою./ Спасибі за те, що мале/ людське життя, хоч надією/ довжу його в віки» («Господи, гніву пречистого»); «Тиші дай,/ **мій господи**.

Зніми з душі бажання/ нових чинінь. Дай можновладну смерть/ для успокоєння./ Та найперше —/ Дай тиші, **господи**» («О боже, тиші дай! О боже, тиші!»). Поет часто звертається у своїй художній практиці до цього словообразу. За нашими підрахунками, зробленими на матеріалі збірки творів В. Стуса у 12 томах (1, 3, 5 томи), слово Господь використовується в текстах автора як звертання 33 рази. За цим стоять базові, можна сказати, концептуальні складники художньої свідомості поета, що відображають напружений, надзвичайно болісний і драматичний діалог поета із Господом. Зміст цього діалогу проявляється в емоційно-експресивному рисунку мовлення ліричного героя. Як правило, контексти із номінацією Господь відзначаються високим емоційно-експресивним забарвленням, вони виявляють повну відкритість душі і серця поета. За своїм змістом діалог поета з Богом недвозначно демонструє молитовно-прохальні інтонації автора, формальним засобом вираження яких є дієслова: *дай, скажи, прости, подай, спаси, наобіцяв.* Бог — це щось неосяжне, таємниче, він вбирає в себе уявлення про душу, соборності, доброти, відкритості, щирості. Бог є осередком духовного життя, об'єктом поклоніння і об'єктом звертання (*Господи, дай мені жить! Тиші дай, мій Господи*). По суті, поезія В. Стуса у своїй такій своїй якості демонструє інтенції прохальної поетичної молитви. Лише в окремих випадках звертання до Господа використовується з метою його прослави: «**Господь!** Світ не святиться —/ побожеволіли ми./ Ходить господь із кадилом —/ чадом безсонних ночей/ щось мені світом водило./ а не закрило очей» («Церква святої Ірини»); «Лиш від себе з боку/ ти подивляєшся пустку порожнеч./ **о господи**, страшні твої оброки./ які ти завжди правиш од предтеч» («Зима 1830 р.»); «Так повік карай./ **господи**, і поєднай всевладно/ воду, небо й твердь» («Зринув дощ — і серце захмеліло»).

Відзначені особливості спостерігаємо і в тих поетичних контекстах, де слово Господь ускладнюється оцінними означеннями: «У синіх вітражах, б'ючи, як млість,/ вже золота спалахує подоба,/ і біла пучка тягнеться до лоба,/ і серце підкріплює благовість,/ **о милосердний Господи!** Знову душа постала з тліну всежива!» («Той образ, що в від словах мерехтить»); «Благаю повсякчас:/ ти, **Господи всевишній**,/ карай нас, многогрішних,/ а не забуде нас». («І навалились дні...»); «Мавши двох голубів —/ того Анакреона,/ знаного пустуна,/ що, як квітка, втішається/

сам трояндою клечаний,/ **господи громаданий!**» («Пісня блукальця під час бурі»).

У Стусовій поезії наявна широка парадигма предикатів зі словом Господь, що у свою чергу акцентує на багатofункціональності й полісемічності божественного начала для поета. *Господь наобіцяв гетьманські привілеї; Господь живущих не прощає; Господь нагородив; стріне тя Господь на небесах.* Іншим поетикальним засобом вираження художніх ідей Василя Стуса є вживання слова Господь як суб'єкта дії. В окремих випадках спостерігається проникливе, глибоко особисте, трепетне зображення Господа, наприклад: «**Господь усміхнувся.** Він з радістю чує:/ ще серце людське не занурилось в гріх» («Бог і баядера»); «Під райським деревом кохана жде,/ а яблука червоно-золотаві/ мій син збирає в радості і славі,/ його за руку **пан-господь** веде» («Ледь очі стулиш — дерево росте»). Громадянська позиція автора значною мірою співвідноситься з громадянською позицією Т. Шевченка, можливо, звідси й алюзія на Шевченкове слововживання слова Господь. Наприклад: «Не нам на прю з тобою стати!/ Не нам діла твої судить!/ Нам тільки плакати, плакати, плакати/ І хліб насущний замісить/ Кривавим потом і сльозами» («Кавказ»); «Упасти **господові** в ноги/ і відмолити всі гріхи./ і попадати всі дороги./ і загубити всі шляхи./ Аби, померлий, я воскрес/ і пробудився жити знову./ щоб **стати з господом на прю**» («Упасти господові в ноги»).

Оцінний погляд ліричного суб'єкта у поезії В. Стуса на життя здійснюється крізь призму символічного осмислення світу оцінного поля Господа. Звідси культивовані поетом номінації на зразок: *Господні блага, Господні брами, Господнє веління, Господні скрижалі* та інші. Наведемо кілька прикладів: «Світ живе добром/ **Господніх благ.** Отож, корись потворі,/ що верховодить нам в лютім горі./ Ні, скрутили палісандровим хрестом/ ти не прикрив» («Блідава зелень молодих суріп»); «Мій любий сину, час мене повів/ за ці нелюдські грізні загороди./ де зібрані прикутою забродою/ чи не справіку п'ють **Господній гнів.** Стоять мов кволі тіні проти лиха./ аби спізнати: смерть — то справжня втіха» («Про що тобі я можу повісти»); «І не марнуй чекання плінних днів/ і не гніви **Господнього веління.** Життя — то кара. Кара — благостиня./ А ми — коткі, мов валуни віків» («Пахтять кульбаби золоті меди»). Окремі з аналітичних номінацій у поезії В. Стуса використовуються неодноразово. До таких належить, зокрема, вираз *господні скрижалі*. Наприклад: «Дорога долі неперейдена,/ вилискуючи

синім жалем./ сховалася за ожередами./ де за **господньою скрижаллю**/ життя від тебе відвернулося —/ і задаремні нарікання» («Так і живи: шукай утрачене»); «Там пралюдства суть глибинна/ в чистоті і правді зрине./ як нагірні маєстати/ люди взнали шанувати./ щоб **господні ці скрижалі**/ їх провадили надалі» («Так і живи: шукай утрачене»). Культивування поетичного образу *господні скрижалі* навряд чи можна пояснити чисто формальними моментами. На нашу думку, за продуктивністю використання словообразу Господні скрижалі стоїть явище глибокозмістовного ідеологічного характеру. В умовах соціальної апатії, втрати моральних орієнтирів, духовного збайдужіння для поета надзвичайно важливим є звернення до засад буття, втілених у Божих заповідях. По суті, словообраз *господні скрижалі* являють собою прецедентний феномен, і автор відсилає читача не до самодостатнього самого біблійного образу, а до його ціннісного змістового наповнення. Як пам'ятаємо, скрижалі — це заповіді Божі, які отримав Мойсей: 1. Я є Господь Бог твій, нехай не буде у тебе інших богів, крім Мене; 2. Не роби собі кумира і всякої подоби з того, що на небі вгорі, або на землі внизу, і що у воді під землею: не поклоняйся їм і не служи їм; 3. Не згадувай імені Господа Бога твого даремно; 4. Пам'ятай день суботній, щоб святити його: шість днів працєю і виконуй у них всю роботу свою, а день сьомий — субота — для Господа Бога твого; 5. Шануй батька твого і матір твою, і добре тобі буде, і довго житимеш на землі; 6. Не вбивай; 7. Не чини перелюбу; 8. Не кради; 9. Не свідчи неправдиво проти ближнього твого; 10. Не жадай дому ближнього твого, не жадай жони ближнього твого, ані раба його, ані рабині його, ані вола його, ані осла його, ані всякої худоби його, ані всього, що у ближнього твого [10]. Саме крізь призму всього біблійного тексту декодується Стусова поезія.

Конструювання Стусових поетичних контекстів здійснюється за принципом «текст у тексті», тому вся семантична організація поетичних контекстів детермінується взаємодією авторського і перцептивного біблійного текстів. І тут виявляється, що базова ціннісна настанова Василя Стуса тісно пов'язана з пізнанням Божого промислу й волі. Наприклад: «Пізнаєш ти ачей/ **Господніх воць** насланя/ в поконі квітування/ і виквіті смертей?/ А перемігся — ти?/ А серцем — перемігся?/ О дух мій, не гнітись/ од смерку й самоти» («Насланя — от і вже!»); «Ці перелети щастя

і смертей,/ ці недоleti,/ зигзаги рук і плетива очей —/ **господні мети**» («Яким єдвабом по-вен жайворон»); «Блаженний край/ наблизився — **господнім насиланням**/ на чорну цятку болю ти змалів,/ напружений останньою жагою». («Вже цілий світ — на кінчику пера»). Справжнє буття може здійснюватися лише на основі засвоєння і дотримання Божих заповідей. Неодноразово поет звертається до словообразу Господньої руки або Господньої долоні, наприклад: «Звелася **длань Господня**/ і кетяг піднесла/над зорі великодні/ без ліку і числа» («Звелася длань Господня»); «Так, забарвлений лист чує **господня рука**,/ стулиться тут же в кулак; ці найчудовіші форми,/ що зростають двогенно, мають водносталя ввійти» («Метаморфоз рослин»). Змістовірна спроможність словообразу Господньої руки (долоні, длані) виявляється лише в тому випадку, якщо, спираючись на інтенції християнської свідомості та знання загальнокультурних контекстів, розуміти спрямований угору, до неба рух людини через Господню долоню. Піднесення ліричного героя до неба або до Господа здійснюється лише тому, що сам герой є глибоко віруючою людиною. Його зустріч із Богом і підносить до Всевишнього — його чеснот, благості, добра тощо.

Зовсім несподіваним на тлі стереотипних виразів *Господня кара*, *Господнє насилання*, *мир Господній*, *Господнє веління* є словообрази *Господнє вікно*, *Господні кроки*. «Нікого довкруги нема,/ лише **господні кроки**./ Він походить по світах,/ готує день майбутній/ і назначає по зірках/ молитви, ледве чутні» («Поснули люди — щедра тьма»); «Коли ж відкрились жили — стало тепло,/ немов коло **господнього вікна**/ із просвітком (хоч байдуже — куди:/ у визволення ачи почезання» («Жаль»). Прикметною ознакою поезики В. Стуса, яка пов'язана із використанням базового для православного дискурсу слова Господь, є настанова на актуалізацію символічних значень, що повною мірою виявляється в широких контекстах книжної культури. Це стосується не лише аналізованої номінації, але й її найближчого оточення. Показовим з цього погляду видається цей контекст: «Мертвий сон галактик/ як не здушить нас./ Спати. Спати. Спати./ Бо — минувся час./ Ніч блукає гупа/ у глухім степу./ Хто ж це так протупав:/ тупу-тупу-пу?/ Чи яка почвара?/

Чи який відьмак?/ Чи **господню кару**/ насилають так?» («Мертвий сон галактик»). Наскрізним для цитованої поезії є лейтмотив сну, який необхідно розуміти як символічне вираження забуття, втрати зв'язку із Богом, втрати духовних орієнтирів. Світ, позбавлений Божого начала, постає як такий, що сповнений темряви, примар, мовлячи інакше, — це світ нелюдський. Невипадково він осмислюється ліричним героєм через образ Господньої кари. Взагалі єдність земного і небесного начала або, навпаки, розрив між ними є визначальним для поетичного світу поета. Характерними у цьому зв'язку є поетичні контексти, в яких виражається ідея вияву Господньої волі у земному світі.

Звернімо увагу на ще один важливий момент поетичного слововживання релігійної лексики В. Стусом. Світ у зображенні письменника постає не лише як такий, що створений Господом, а й світ, в якому присутній сам Всевишній або його посланці. Наприклад: «**Господній посланець**/ любов'ю ти спиняв отого вбивцю,/ що цілий вік точив із тебе кривцю,/ в руці тримавши смертний рішенець» («Блідава зелень молодих суріп»); «Ой, і не щаслива/ ти, чорнобрива Галя, чорнобри.../ Пустіть мене, о любочки, пустіть!// Голосить Галя, криком промовляє,/ і полум'я з розпуки розпукає/ а **Пан –Господь** і дивиться, й мовчить» («Горить сосна — од низу до гори»); «Під райським деревом кохана жде,/ а яблука червоно-золотаві/ мій син збирає в радості і славі,/ його за руку **пан-господь** веде» («Ледь очі стулиш — дерево росте»).

Отже, використання базових для християнського світу номенів Господь/Бог знаходить широке вираження у творчості В. Стуса. Окрім стереотипних, загальновідомих смислів, автор прагне відшукати і передати своє власне розуміння — Божої волі, замислів тощо. Письменник веде напружений діалог із Всевишнім, демонструючи тим самим його важливість і нерозривність з людською долею. Тому не випадковою для поетичної практики письменника є велика кількість звертань та дієслів прохальної семантики. В. Стус, розуміючи всю залежність людини від Бога/Господа, закликає всіх у часи зневіри повернутися до Божих заповідей. Лише вони можуть допомогти людям вийти з пекельного кола, апатії та забуття.

Література

1. Беценко Т. Лінгвостилістичний аналіз поезій Василя Стуса / Т.Беценко // Дивослово. — 1997. — № 8. — С. 17—21.

2. Данильчук Дмитро Васильович. Поетичний синтаксис Василя Стуса в аспекті художньої комунікації : дис... канд. філол. наук : 10.02.01 / Київський національний ун-т ім. Тараса Шевченка. Інститут філології. — К., 2006. — 159 арк. — Бібліогр. : арк. 142—159.
3. Загнітко А. П. Синтаксична поетика Василя Стуса: тенденції і закономірності / А. П. Загнітко // Лінгвістичні студії: зб. наук. праць. / наук. ред. А. Загнітко [та ін.] — Донецьк : 1998. — Вип. 4. — С. 133—136.
4. Калашник В. С. Епітет у поетичному ідіостилі Василя Стуса / В. С. Калашник, М. І. Філон // Людина та образ у світі мови : вибрані статті — Х., 2011. — с. 136—139.
5. Коцюбинська М. ПОЕТОВЕ «САМОСОБОЮНАПОВНЕННЯ» Із роздумів над поезією і листами Василя Стуса / М. Коцюбинська // Сучасність. — 1995. — № 6. — С. 15
6. Лупол А. В. Онімний простір у поезії Василя Стуса : автореф. дис. ... канд. філол. наук : 10.02.01 / А. В. Лупол ; Одес. нац. ун-т ім. І. І. Мечникова. — Одеса, 2011. — 19 с.
7. Основи релігієзнавства: словник релігієзнавчих термінів [Електронний ресурс]. — режим доступу : <http://subject.com.ua/philosophy/religion/37.html>. — Назва з екрану.
8. Симоненко Т. О. Символіка кольорів та їх відтінків у поетичній мові В. Стуса / Т. О. Симоненко // Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна. Сер. : Філологія. — 2012. — № 1014. — Вип. 65. — С. 55—58.
9. Стус Василь. Зібрання творів: у 12 т. / гол. ред. Д. Стус [та ін.] — К. : Київська Русь, Факт, 2007. — 2009. (Бібліотека журналу «КИЇВСЬКА РУСЬ»).
Том перший: Ранні вірші (сер. 1950-х — початок 1960-х рр.), ДЕЛО № 13 / БЕ 1339, Круговерть, Вірші 1960-х років / передмова К. Москальця. — 560 с.
Том третій : Час творчості / Dichtenszeit. — 2008. — 752 с.
Том п'ятий : Памплісети (Найповніший незавершений корпус). — 2009. — 560 с.
10. Християнський портал [Електронний ресурс]. — режим доступу: http://www.truechristianity.info/ua/books/zakon_bozhyi/zakon_bozhyi_079.php. — Назва з екрану.